

9

TÜRKİYE'DE İSLAM İKTİSADI TECRÜBESİ: TEORİK VE PRATİK BİRİKİMLER^(*)

Zeyneb Hafsa ORHAN^(**)

Sercan KARADOĞAN^(***)

Melih TURAN^(****)

1. Giriş

İslam ekonomisi¹ tabiri modern bir olgu olarak 20. yüzyılın ilk yarısından itibaren kullanılmaya başlanmıştır. Bu olgunun ne şekilde sınıflandırılacağı, bir bilim dalı mı yoksa bir doktrin mi olduğu konusunda henüz bir uzlaşma yoktur. Bu haliyle bu konu detaylı bir inceleme konusu olmakla birlikte biz bu yazıda İslam ekonomisini bir çalışma alanı olarak ele almaya devam edeceğiz.

Modern İslam iktisadına dair çalışmalar özellikle Hindistan'daki Müslümanlarca başlatılmış olup daha sonraları Pakistan, Ortadoğu ve Güney-Güneydoğu Asya'ya değin uzanmıştır. Bu sebeple ilgili literatür büyük oranda Urduca, Arapça ve İngilizce

(*) Bu makale üç yazarın ortak çalışmalarıyla bu kitap için özgün bir şekilde kaleme alınmıştır

(**) İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Öğretim Görevlisi

(***) Maruf Vakfı İslam Ekonomisi Araştırmacısı

(****) Albaraka Türk Katılım Bankası

1 Bu alana İslami ekonomi/iktisat mı yoksa İslam ekonomisi/iktisadı mı denileceğiyle alakalı belli bir mutabakat yoktur. Özellikle Türkçe kullanımda ortaya çıkan bu sorun temelde soruna nasıl yaklaşıldığını önemli oranda belirliyor olsa da, biz yaygın kullanım olması açısından 'İslam iktisadı'nı veya 'İslam ekonomisi'ni birbirlerini ikame edecek şekilde kullanmayı tercih ediyoruz. Bu konudaki tartışmalara dair daha fazla bilgi için bkz. (Orman, 2014; Demir, 2013).

kaleme alınmıştır. Bununla birlikte, son dönemlerdeki yaygın yaygın dili İngilizcedir.

Yukarıda sayılan bu dillerin dışında İslam iktisadıyla alakalı çalışmalarda Türkçe literatür de önemli bir yer kaplamaktadır. Fakat ilginçtir ki yaklaşık yüz yıllık bir geçmişe sahip olan modern İslam iktisadının Türkiye’de izlediği seyir nasıl olmuştur sorusuna cevap arayan kapsamlı bir çalışma henüz mevcut değildir. Sabahattin Zaim’in (2010) çalışması belki bu kapsamın dışında kalabilir ancak bu çalışma da genel olarak tüm İslam İktisadı tecrübesini irdelemekte özel olarak Türkiye’deki çalışmalara değinmemektedir. Bunun nedenleri ayrı bir tartışmanın konusudur. Ancak bu noktada şu söylenmelidir ki, Türkiye ‘İslam ekonomisi ve finansı’ çalışmalarında hem akademik anlamda hem de pratik tecrübe, birikim, kurumsallaşma anlamında dünyadaki ve Müslüman coğrafyadaki ilerleme ve gelişmeleri genel anlamda biraz geriden takip etmektedir. Son zamanlarda pek çok kurum, kuruluş, üniversite, sivil toplum kuruluşu, vakıf ve dernek, bankalar ve iş adamları derneklerinin bu alana ilgilerini artırmış olmaları olumlu bir gelişme olmasına rağmen, mevcut literatür ve uygulamaların yetersiz oluşu kurumsallaşma ve kökleşmenin önündeki engeller olarak durmaktadır. Kısa vadede bu sorunların hepsinin aşılması çok mümkün görünmemektedir zira bu alandaki yetişmiş insan kaynağı eksikliği sadece Türkiye’ye has bir sorun değil, genel olarak bütün Müslüman coğrafyasının mustarip olduğu bir derttir. Uzun vadeli planlar yerine kısa vadeli çözümlere yönelmekten dolayı da yetkin ve derinlikli çalışmaların sayısı yetersiz kalmaktadır.

Dolayısıyla bu makalenin temel amacı, yukarıda bahsi geçen “İslam iktisadının Türkiye’deki seyri nasıl olmuştur?” sorusuna cevap aramak, temel sorun alanlarını tespit etmek, çözüm önerileri ve bir araştırma gündemi sunmak olacaktır.

Bu amacı gerçekleştirmek için takip edeceğimiz yöntem, Türkiye’deki İslam iktisadı tecrübesini iki ayak üzerinden incele-

mektir; birincisi, teorik/ilmi çalışmalar bazında konuyla ilgili neler yapıldığını araştırıp anlamlı bir çıkarımda bulunmak, ikincisiyse bu teorik birikimler üzerine inşa olunan pratik uygulamalara, kurumlara ve güncel sorunlara dair oluşturulmuş çalışmalara odaklanmak olacaktır. Bu vesileyle Türkiye’deki İslam iktisadının seyrini analiz edebilmek, kavramın ilk defa nerede ve nasıl kullanıldığını görebilmek ve teorik/ilmi çalışmaların kapsamını tespit edebilmek için belli bir dönemlendirmeye gitmemiz gerekti. Bu yüzden de dönemlendirmeyi Osmanlı’nın son dönemlerinden itibaren almayı uygun gördük. Osmanlı aydınınının iktisat/ekonomiyle ilgisi çok az isimle sınırlı dahi olsa, “iktisat/ekonomi” konusuna nasıl bakıldığı ve bu yöndeki ilmi çalışmaların neler olduğunu görmek fikrî bir zemin sağlaması açısından önem arz etmektedir. Daha sonra da Cumhuriyet’in ilk yıllarıyla iktisat çalışmalarında herhangi bir gelişmenin olup olmadığına baktıktan sonra günümüze kadar gelen İslam iktisadı çalışmalarının seyrini ve muhtevasını hem teorik-akademik düzeylerde hem de pratik-kurumlar düzeyinde incelemeye ve analiz etmeye çalışacağız.

2. Osmanlı’nın Son Dönemleri ve Cumhuriyetin İlk Yılları: İktisada Dair Çalışmalar ve Fikirler

Türkiye’de İslam iktisadı tecrübelerini ve izlediği seyri inceleyen konuyu Osmanlı’dan başlatmak bir ölçüde garipsenebilir. Zira İslam iktisadı kavramlaştırmasının görece yeni ve modern bir kullanım olduğunu belirtmiştik. Osmanlı zamanında ise henüz böyle bir kavramlaştırmaya ne özel olarak ihtiyaç hissedilmiş ne de genel anlamda Müslüman dünyasının içinde bulunduğu mevcut koşullar buna imkân tanımıştır. Bu kavramlaştırmaya ihtiyaç hissedilmemesi bir ölçüde ‘iktisat/ekonomi’ ilminin daha yeni yeni Osmanlıya sirayet etmesinde, bir ölçüde de henüz özgün bir arayışın tam anlamıyla başlamamış olmasında aranmalıdır.

Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'ne geçiş sürecinde yaşanan dönüşümler bütün toplumsal, siyasal ve iktisadi yapıyı etkilemiştir. Bu anlamıyla son dönem Osmanlı münevverinin iktisat anlayışı ve bu anlayışın pratiğe ve teoriye yansımaları da incelenmeye değer bir noktadır. Bu konular Türkiye'de yakın zamanlarda iktisat tarihinin araştırma sahaları olarak inceleme imkânı bulmuş ve Osmanlıda hâkim olan iktisat anlayışına dair önemli bulgulara ulaşılmıştır.² Bu makalenin konusu ve kapsamının dışında olmasına rağmen, bu alanda hala yapılması ve açıklığa kavuşturulması gereken noktalar olduğunu belirtmeliyiz. Bu yüzden Türkiye'de İslam iktisadı çalışmalarını incelemeye geçmeden Osmanlı'nın son dönemlerinde iktisada bakış ve iktisat çalışmalarının genel durumuyla ilgili genel birkaç bilgi vermek gerekli yerinde olacaktır.

Osmanlı Devletinin, Tanzimat Fermanı (1839) ve Islahat Fermanı (1856) ile hukuki anlamda başlayan hızlı Batılılaşma sürecinden iktisada dair çalışmalar ve yaklaşımlar da nasibini almıştır. İktisadi anlayışta Batı eksenli bir değişim içerisine girildiği bu evreden sonra Osmanlı'nın dışa borçlanması, yabancı sermayeli bankaların kurulması ve Batıda gelişmekte olan iktisat ilminin Osmanlıda da tedris edilmeye başlanması gibi ekonomik ve ilmî değişimlerin yanı sıra millileşme ve şer'i hükümlerin uygulanması gibi tepkisel gelişmeler de ortaya çıkmıştır.

Osmanlı Devleti'nde Avrupa menşeli klasik ekonomi politik ilminin ilk meyvelerinden biri Avrupada tıp tahsili görmüş Serandi Arşizen tarafından 1840'lı yıllarda Fransızca kaleme alınan ve 1850'lerde *Tasarrufat-ı Mülkiye* adıyla Türkçeye çevrilen eserdir (Arşizen, 2011). Bu eser teorik iktisat bilgilerinin yanı sıra Osmanlıya yönelik iktisat siyaseti önerileri içermektedir. Bu sürecin

2 Burada özellikle Mehmet Genç'in çalışmalarını zikredebiliriz. Onun Osmanlıda hâkim olan iktisat anlayışına dair bulgu ve fikirleri bu alana dair sis perdelerini büyük ölçüde aralamış ve kendisinden sonra gelen araştırmacılar için önemli bir referans kaynağı olmuştur. Daha detaylı bilgi için Genç, M. (2015).

devamında iktisat ilmi ile ilgilenmiş olan şahsiyetlerden biri de Ahmet Cevdet Paşa olmuştur. Kendisinin bu noktada en önemli katkısı iktisat yazınına geliştirmesi olmuştur.³ İktisat ilmine katkı sağlamış bir başka kişi de Münif Paşa’dır. İlm-i Servet adlı bir kitabı olup aynı adla Mekteb-i Hukuk’ta iktisat dersleri vermiştir. Bu sıralarda Tanzimat aydınlarından Namık Kemal de “milli iktisat” düşüncesinin temelini tesis eden iktisat üzerine yazılar yazmıştır. Namık Kemal, klasik iktisat düşüncesinin Osmanlıda ters etki oluşturacağını savunanlardandır. Şerif Mardin’in belirttiği üzere Osmanlıda iktisat biliminin ilk çevirisi Jean Baptiste Say’ın *Catechisme d’Economie Politique* adlı kitabıdır. Abro Sahak Efendi tarafından 1852 yılında basılan bu eser *İlm-i Tedbir-i Menzil* adıyla tercüme edilmiştir (Mardin, 1990; Orman, 2016).

Politik iktisadın öğretimi açısından ise bu süreçteki en önemli olay Mekteb-i Mülkiye’nin (1859) açılması olmuştur. Sakızlı Ohannes Efendi (1830-1912) bu mektebin açılmasıyla Batı eksenli iktisat ilminin geliştiğini söylemektedir. Burada ilk iktisat derslerini veren Münif Paşa’nın kardeşi Mehmet Şerif’tir. Osmanlıda ilk çıkan gazetelerde konu üzerine yazılar yazan Mehmet Şerif *İlm-i Emval-i Milliye* adlı bir kitap yazmıştır (Arşizen, 2011). Daha sonra bir devlet adamı olarak Osmanlı bürokrasisinde maliyeye ait çeşitli görevlerde bulunan Sakızlı Ohannes Efendi aynı zamanda Mekteb-i Fünun-ı Mülkiyede ve Mekteb-i Mülkiyede iktisat dersleri vermiştir. 1880 yılında telif etmiş olduğu “*Mebadi-i İlm-i Servet-i Milel*” adlı çalışması⁴ Mekteb-i Mülkiyede uzun yıllar boyunca temel eser olarak okutulmuştur. Ohannes Efendi Batı iktisat kuramının kurucu babası olarak bilinen Adam Smith’in *Milletlerin Zenginliği* adlı eseri ile aynı ismi seçmesine rağmen hazırlamış olduğu bu eserin bir tercüme ol-

3 Örnek olarak “kriz” kavramının Osmanlı iktisat dilindeki karşılığını “buhran” olarak tercüme etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Tasarrufat-ı Mülkiye adlı eserin giriş kısmı: “Osmanlı İmparatorluğu’nda Politik İktisadi Düşüncenin Evrimine Kısa Bir Bakış”, s. XXIII. Arşizen, S. (2011)

4 Bu çalışma günümüzde tekrar basılmıştır. bkz. Ohannes Efendi, (2015).

madığını ve farklı yazarlardan da beslendiğini belirtmiştir. Yine de Ohannes Efendi'nin kitabına bu ismi seçmiş olmasında onun Adam Smith'in fikirlerini özellikle de serbest ticaret düşüncesini benimsemesi etkili olmuştur. Bu da Ohannes Efendinin liberal iktisadı benimsediğini göstermektedir (Ohannes Efendi, 2015).

Ahmed Mithat Efendi (1844-1912) ve Akyiğitzade Musa (1865-1923) gibi Osmanlı düşünürleri de liberal politikalara karşı ticaret ve sanayi ile kalkınmayı ve milli iktisadı savunmuşlardır. Mithat Efendi, Ohannes Efendi'den daha önce *Ekonomi Politik* (1879) adlı yerli ilk iktisat kitabını neşretmiştir. Bu eserde Mithat Efendi liberalizme karşı çıkarak milli servetin himayesinin devlet eliyle sağlanması gerektiğini savunmuştur.⁵ Mithat Efendi Batılı yaklaşıma karşı birisi olarak 'homo economicus' insan tiplemesine karşı öykülerinde sürekli Osmanlı insan tiplemesini işlemiş ve özgün bir tarihe sahip Osmanlı insanının Batıdan farklı olduğunu vurgulamıştır (Kılınçoğlu, 2006). Akyiğitzade Musa da Mekteb-i Mülkiyede tahsil görmüş ve gümrük idarelerinde çalışmıştır. Onun da 1897'de telif etmiş olduğu "*İktisad yâhud İlm-i Servet*" adlı bir eseri mevcuttur.⁶

Bu yıllarda, günümüz İslam iktisadı açısından zikredilebilecek gelişmelerden biri, Ebu Yusuf'un İslam maliye hukukunu ele aldığı meşhur kitabı *Kitab'ul-Haraç*'ın Muhammed Ataullah tarafından tercüme edilerek zamanın padişahı olan II. Abdulhamide takdim edilmesidir (Ebu Yusuf, 1973). Diğer bir çalışma, Maliye Teşkilatında uzun süreler görev yapmış Süleyman Sudi (1835-1896) tarafından maliye işleriyle uğraşanlara yararlı olmak düşüncesiyle 1889 yılında basılan *Defter-i Muktesid*⁷ (İktisatçının Defteri) adlı eserdir. Bu çalışmada Osmanlının son dönemindeki iktisadi ve mali konulara ışık tutulmaktadır (Sudi, 2008). Osman-

5 Bu eser orijinali ile birlikte sadeleştirilerek ve günümüz diliyle tekrar yayınlanmıştır. Bkz. Midhat, A. (2005).

6 Bu eser günümüzde yayınlanmıştır bkz. Musa, A. (2016).

7 Bu eser Mehmet Ali Ünal tarafından Osmanlıca aslından günümüz Türkçesine aktarılmıştır.

lının sosyo-ekonomik yapısı ve vergi düzeni üzerine yapılmış yegâne çalışmalardan biri olan bu eser İslam’ın birtakım vergi politikalarının Osmanlı’daki tatbikini göstermektedir.

Osmanlının son evrelerinde iktisada dair ilgi çekici bu noktaların dışında II. Meşrutiyet sonrası gazetelerde sosyalizm ve serbest ticaret tartışmaları da vuku bulmuştur. Bu tartışmalar içerisinde adı geçenler arasında uzun yıllar Maliye Nazırlığı yapmış Mehmed Cavid Bey de vardır. Kendisi Ohannes Efendi’nin öğrencisi olup liberal iktisadın savunucularındadır. Gazete yazarlarının yanı sıra “*İlm-i İktisad*” adlı dört ciltlik eseri II. Meşrutiyet yıllarında en kapsamlı iktisat kitabı olmuştur.⁸ Cavid Bey ayrıca liberalizm üzerine düşüncelerini 1908-1911 yılları arasında 27 sayı olarak yayımlanan “Ulum-u İktisadiye ve İçtimaiye Mecmuası”nda dile getirmiştir.⁹

Bir tarafta liberalizmi savunanlar olduğu gibi diğer tarafta da milli iktisadı savunan isimler olmuştur.¹⁰ Zamanın hâkim iktisat anlayışları liberalizm ve sosyalizm karşısında Osmanlının *milli iktisadı* benimsemesi gerektiği yönünde bu akımlara fikri bir karşı duruş göstermeye çalışmışlardır (Toprak, 2012).

Bu sıralarda İslam İktisadının pratiğe yansımaları olarak karşılaştığımız bir durum da 1913 yılında Adapazarı İslam Ticaret Bankası’nın kurulmasıdır. Bu bankanın Adapazarı’nda kurulmasının sebebi yabancı sermayeli Osmanlı Bankası’nın burada şube açıp gayrimüslimler dışında yerli halka borç vermemesi ve yerli Müslüman halkın yine yabancı bankerlere mahkum olmalarıdır. Adapazarı İslâm Ticaret Bankası 1922 yılı İdare Meclisi Raporunda bu durumu şu şekilde açıklamıştır: “Müessesemizin

8 Bu eser günümüz Türkçesinde sadeleştirilerek yayınlanmıştır. Bkz. Cavid Bey, (2001).

9 Osmanlının son dönemindeki iktisat ilminin gelişimi hakkında bkz. Tasarrufat-ı Mülkiye adlı eserin giriş kısmı: “Osmanlı İmparatorluğu’nda Politik İktisadi Düşüncenin Evrimine Kısa Bir Bakış”.

10 Bunlardan İslam iktisadı açısından dikkatimizi çeken, 1940’larda Diyanet İşleri Başkanı olacak olan Mehmed Şerafettin Yalıtıkaya’nın 1911 yılında Hikmet gazetesinde neşretmiş olduğu “Sosyalistler ve Bizdeki Zekât” adlı yazısıdır. bkz. Efe, (2011).

10 sene evvel teşkiline saik olan zevat bittabi hatırlarlar ki, şirketimiz tüccar ve esnafı mukaddema piyasamızı tahtı tahkim ve istilâlarında bulunduran ecanip sermayesinin ve *vatansız muhtekirlerin* murabaha ve ihtikârından kurtarmak ve az faizle İslâm tüccara ikrazat yaparak millî ticaretin inkişafına yardım maksadıyla teşekkül etmiştir.” (Kutluata, 1970, s.77). Bu açıklama İslam Ticaret Bankası'nın ekonomik sebeplerin yanı sıra toplumsal bir tepki olarak doğduğunu göstermektedir. Ayrıca bankanın önüne “İslam” ön ekinin konulmasının sebebinin de gayrimüslimlerin bankalarından ayrılmak gayesi ile olduğu zikredilmiştir (Kutluata, 1970). Modern anlamda İslami Bankacılık (Islamic Banking) kurumları ve kavramı 1970'lerde ortaya çıkmış olsa da bir bankanın isminin önüne “İslam” ön ekinin getirilmiş olmasının ilk olarak Osmanlı Devletinde ortaya çıktığını görmüş oluyoruz.

İslam iktisadını ilgilendiren ilginç bir olay da Anglikan kilisesinin 1918 yılında İslam ilimleri akademisi hüviyetindeki Daru'l-Hikmet'ül-İslamiyye'den talep etmiş olduğu bazı sorulara verilmiş olan cevaplardır. Anglikan kilisesi Osmanlı'nın dini kurumuna yazmış olduğu mektupta 30.000 kelime sınırı ile şu soruların cevabını istemektedir:

- a. İslam dini nedir?
- b. Bu din, düşünce ve hayata neler vermektedir?
- c. Zamanımızın çeşitli bunalımlarını nasıl tedavi etmektedir?
- d. Dünyayı gerek daha iyi, gerek daha kötü bir biçimde çeviren siyasi ve manevi güçlere ne demektedir?

İslam İktisadı açısından önemli olan nokta bu sorulara verilmiş olan cevapların bir kısmının Batıda yaşanan iktisadi bunalımlara cevap verecek şekilde İslam iktisadının ana ilkelerini oluşturan kaideler oluşudur.

Anglikan kilisesinin talep etmiş olduğu bu suallere karşı ilk olarak İzmirli İsmail Hakkı bir eser (Anglikan Kilisesine Cevap) kaleme almıştır. Şer'iyye vekili Hoca Vehbi, incelenmek

üzere eseri İslam Tetkikleri ve Telifleri kuruluna göndermiş ve bu kurulun başkanı Abdülaziz Çaviş küçük düzenlemeler ile eseri tamamlayarak cevap vermiştir. Ancak bir beş yıl sonra Hoca Vehbi, Çaviş’ten ikinci bir eser kaleme almasını istemiştir. Bunun üzerine Çaviş yeni bir eser yazmıştır.¹¹ İnceleme imkânı bulduğumuz bu eserde Batıda yaşanan birtakım toplumsal ve iktisadi sıkıntılara öncelikle İslam’ın özündeki belli ilkeler ile cevap verilmiş ve daha sonra yoksulluk denen afete karşı zekât ve sadakanın öneminden bahsedilmiştir. Daha sonra ise sosyal adalet vurgusu ile İslam’daki mülkiyet haklarından, Kur’an’ın çalışmaya ve ticarete dair beyanlarından bahsederek insanlar arasındaki derecelerin oluşmasını Zuhurf suresinin 32. ayeti ile açıklamıştır.¹² Son olarak ise İslam’ın beşeriyete katmış olduğu kadın hakları, kadına verilen değer, kadının mülkiyet ve miras hakkı örnek gösterilmektedir (Çaviş, 1987). Anglikan kilisesine verilmiş bir diğer cevap da son dönem Osmanlı ulemasından Daru’l-Hikmet’ül-İslamiyye’de görevli olan Eşref Efendizade Şevketi’nin “*Sa’ý ve Sermaye Mücadelatının Dinen Sureti Halli*” adlı eseridir. Bu eserde kendisinin vermiş olduğu bir cevaptan sonra 1921 yılında soruları soran papazdan bir mektup daha aldığını ve mevcut sıkıntılardan kastının İngiltere’yi felakete sürükleyen ‘*amele ihtilalatı*’na sebep olan durumların olduğu ve buna göre bir cevap beklediğini belirterek emek-sermaye çatışmasının İslam dinine göre nasıl halledileceğini beyan eden küçük bir eser daha kaleme aldığını söylemektedir. Bu eserinde ise ehli kitap olan Avrupa’nın İslam dininin gerekliliklerini yapmaları halinde sorunlarını çözeceklerini kısaca anlatmaktadır.¹³ Son olarak bu kilisenin soruları-

11 Bu eseri daha sonra Mehmet Akif Ersoy Türkçeye çevirmiştir. 1960 yıllarında Süleyman Ateş’in sadeleştirdiği metni Diyanet İşleri Başkanlığı yeniden basmıştır. Çaviş, (1987).

12 “Birbirlerine iş gördürmeleri için, (çeşitli alanlarda) kimini kimine, derece derece üstün kıldık.” Zuhurf, 32.

13 Bu eser 1926 yılında Osmanlıca olarak basılmıştır. Daha sonra 1960 yılında hedef yayınlarından Latince harflerle tekrar basılmıştır. 2014 yılında ise Mustafa Yıldız kitaba bir önsöz yazarak aynı şekilde neşretmiştir. Bkz. Yıldız, (2014).

na cevap veren ise yine o dönem Daru'l- Hikmet'il-İslamiyye'de görevli Said Nursi'dir. Nursi bir sayfalık kısa ve öz cevabında *riba* yasağından ve *zekât* emrinden bahsederek iktisadi ve toplumsal sıkıntıların bu emirlerin uygulanmamasından dolayı olduğunu vurgulamıştır. Bu dönemde Anglikan kilisesine verilen tüm cevaplar Arapça veya Osmanlıca olarak basılmış ve daha sonraları günümüz Türkçesine aktarılmıştır.

Yine bu yıllarda, Tabakoğlu'nun (2013) bize aktardığına göre 1921'de, M. Cemal ve Ahmed Nazmi tarafından İslam'ın iktisadi boyutlarına değinen, detaylarına ulaşamadığımız iki eser kaleme alındığı bilinmektedir. 1929 Büyük Buhranı'ndan sonra 1930'lu yıllarda Türkiye'de tutumlu olma anlamında iktisadın ve kanaatin vurgusunu yapan iki eser karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan ilki daha sonra Diyanet İşleri Başkanı olan Ahmed Hamdi Akseki'nin 1932 yılında yayınladığı "*Müslümanlıkta İktisat ve Tasarrufun Ehemmiyeti*" adlı eseridir. Bundan üç yıl sonra da yine aynı konularda Said Nursi tarafından İslam'ın insan davranışına bakan yönüyle israf, kanaat ve iktisat eksenli "*İktisat Risalesi*" Osmanlıca olarak kaleme alınmıştır. Bu yıllarda yine müellifin *riba* yasağı ve *zekât* emrinin uygulanması ile ilgili çeşitli iktisadi açıklamalarına rastlanmaktadır.

İslam İktisadının henüz bir bilim dalı olarak dile getirilmesinden önce¹⁴ Batı'da yaşanan ekonomik sıkıntıların İslam topraklarına da sirayet etmesi, beraberinde Müslümanları İslam'ın iktisadi görüşlerini çalışmaya ve düşünmeye sevk etmiştir. Yukarıda ifade edildiği gibi Osmanlı Devleti'nde hukuki, ilmi ve pratik açıdan Batılılaşma belirli bir tepkiyle karşılanmış ve buna çareler

14 Daha önce de not düşüldüğü gibi İslam iktisadının bir bilim dalı mı olduğu hala tartışmalı bir konudur. Aslında ekonominin kendisinin bir bilim dalı olup olmadığının dahi tartışmalı olduğu düşünülecek olursa bu çok da yadırganacak bir durum değildir. Her hâlükârda, alanda tanınmış simalardan biri olan Al-Jarhi'nin de vurguladığı gibi, İslam ekonomisini bir bilim haline getirme çabaları özellikle 1970'lerden sonraya denk gelmektedir. Bundan öncekilerin yani kurucu şahsiyetlerin bu yönde bir çaba içinde olduğunu iddia etmek zordur.

üretilmeye çalışılmıştır. Yalnız bu dönemdeki çalışmaların genel hüviyetinin daha çok bir tercüme ve anlama faaliyet olduğu görülmektedir. Batı’da yaşanmakta olan değişimlere karşı Osmanlı aydını düşünsel anlamda bir var olma ve özgün kalabilme mücadelesi içerisine girmektedir. Bu yüzdendir ki bu dönemdeki çalışmaların hâkim tonu daha çok Batı ekonomi biliminin Osmanlı’nın yararına olacak şekilde nasıl kullanılacağı ve kurgulanacağına yöneliktir.

İkinci Dünya savaşı’ndan sonra dünya siyasetinde değişen dengeler ve Müslümanların bağımsızlıklarını kazanmalarına paralel olarak, ileride de açıklanacağı üzere, İslam iktisadı çalışmaları hem teorik hem de pratik olarak artmış ve nitelik kazanmaya başlamıştır. Daha özgün olarak nitelendirebileceğimiz çalışmalar ise bu dönemde yazılmıştır.

3. İslam İktisadı Alanındaki Teorik Çalışmaların Ortaya Çıkışı ve Yaygınlaşması

Cumhuriyetin ilk yıllarında “İslam” ve “İslam’a ait kurum ve kuruluşlar” birçok alandan dışlanarak Batı’yla uyumlu ve Türklük vurgusunun ön planda olduğu bir “millileştirme” dalgasına yerini bırakmıştır. Bu nedenlerden dolayı Cumhuriyet’in ilk yıllarında, geriye kalan birkaç Osmanlı fikir ve ilim insanının çalışmaları ve çabaları dışında bu ve sonraki dönemde İslam’ın iktisadi hayata dair görüşleri hakkında herhangi bir çalışma bulunmamaktadır.

Özellikle 1940-1960 arası dönem İslam iktisadı çalışmalarını açısından oldukça kısır bir dönemdir. Bu noktada, İslam iktisadı açısından zikredilmeye değer ilk ciddi çalışmaları Sabri Ülgener’in yaptığını söyleyebiliriz. Sabri Ülgener’in 1944 yılında yazdığı “*İslam Hukuk ve Ahlak Kaynaklarında İktisat Siyaseti Meselerleri*” adlı çalışması bir iktisatçı gözüyle İslam’ın ekonomik meselelerinin incelendiği ilk çalışma olarak gözükmektedir. Ayrıca burada Ülgener’in, iktisat siyaseti kavramını kullandığına dikkat

edilmelidir. O, bu kullanımıyla İslam'ın iktisat siyasetini yani bir anlamda "ekonomi politikasını" incelemeye çalışmıştır. Ülgener'in bu çalışması daha sonra 1984 yılında "*Darlık Buhranları ve İslam İktisat Siyaseti*" adlı kitabında tekrar yayınlanacaktır. Görüldüğü üzere Ülgener'de İslam'ın iktisat siyasetine yani politikasına önemli bir vurgu vardır. Ülgener genel olarak bu çalışmalarında zihniyet ve ahlakın iktisadi hayat üzerindeki rolü ve etkilerini incelemektedir. O bu yaklaşımıyla, klasik ekonomi bilimi içerisindeki "homo economicus" anlayışının eksikliğini göstermekte ve İslam'ın ilkeleri, ahlak prensipleri ve siyasetinin iktisadi hayat üzerinde önemli ve kalıcı izler bıraktığına işaret etmektedir. Bu noktada Ülgener'in genel olarak Max Weber'in temel tezlerinden etkilendiği ve kendisini bu tezlere bir cevap verme ihtiyacı içinde hissettiği de söylenebilir. Zira Ülgener, Weber'in başını çektiği oryantalist, Avrupa merkezci tarih ve iktisat anlayışına, ilerlemeci mantığa bir anlamda tepki göstermektedir. Ülgener'in özellikle "İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası" ve "Zihniyet ve Din, İslam, Tasavvuf ve Çözülme Devri İktisat Ahlakı" adlı çalışmaları bu etki ve tepkiyi göstermesi açısından önemli olmalarının yanısıra, İslam iktisadi ve İslam iktisadi düşünce tarihi çalışmalarına da kaynaklık edecek boyuttadır. Her iki kitap bu anlamıyla iktisat, din ve ahlak ilişkisi bağlamında da okunabilir (Ülgener, 2006a; 2006b).

Türkiye'deki İslam iktisadına dair çalışmaların geçmişine genel bir gözle bakıldığında ise 1960'lı yıllarda akademik ve ilmi düzeylerde bir üretimin başladığı görülmektedir. Bu dönemde yazılan eserlerin ilki ulaşabildiğimiz kadarıyla 1960 yılında Sosyal Hizmetler Enstitüsü tarafından basılan Ahmet Hamdi Turgut'un "*Zekât İslam'da Sosyal Hizmet Müessesinin İlk Rükhudür*" adlı 11 sayfalık risalesidir. Daha sonra Seyyid Kutup'un İslam iktisadi vurgusu ile kaleme alınan "İslam'da Sosyal Adalet" kitabının 1962 yılında çevrilmesi de ilk tercüme eser olarak görünmektedir. Salih Tuğ'un 1963 yılında yazdığı "*İslam Vergi Hukukunun Ortaya*

Çıkışı” adlı doktora tezi de ilk lisansüstü çalışma özelliğini almaktadır. Sonrasında bir süre daha telif eserler kaleme alınmış, Seyyid Kutub ve Mevdudi’nin İslam iktisadıyla ilgili öncü çalışmaları da bir yandan Türkçeye kazandırılmıştır. Bu eserlerin Türkçeye erken denebilecek bir zamanda kazandırılması önemli bir adım olmuştur.

1960 ile 1970 arası dönem genel olarak tercüme eserler dönemidir. Bu eserlere örnek olarak, Seyyid Kutub’un (1962, 1967) İslam’da Sosyal Adalet ve İslam ve Kapitalizm Çatışması kitapları; Mevdudi’nin (1966, 1966a) İslam’da İktisat Nizamı ve Faiz kitapları; Enver İkbâl Kureşî’nin (1966) Faiz Nazariyesi ve İslam kitabı; Menna Kattan’ın (1967) İslam’da Mülkiyet Nizamı; Hasan Zeme ve Muhammed Faruk’un (1968) Faiz Tarihi ve İslam kitapları zikredilebilir. Ayrıca Hamidullah (1969) Modern İktisat ve İslam; Ebu Zehra (1969) İslam’da Sosyal Dayanışma; Ebusuud (1969) İslami İktisadın Esasları; Mannan (1969) Faizsiz Banka çalışmaları da yine tercüme eserlere örnek gösterilebilirler.

İslam iktisadı tabirinin doğuşundan itibaren bir kimlik arayışı söz konusudur. Bağımsızlıklarını kazanan İslam ülkelerinin kapitalizm ve sosyalizmin dayattığı çerçevenin ötesinde bir arayış içerisinde olmaları oldukça doğal bir tepkidir. Yukarıda zikredilen tercüme eserlerin genel yapısı da bunu desteklemektedir. Ayrıca bunun da ötesinde, “İslam ülkeleri”nin o dönemde kapitalizme karşı tek alternatif olan sosyalizme ve sosyalist hareketlere karşı söz söyleyebilmelerinde İslam iktisadı önemli bir araç işlevi görmüştür (Öz, 2014). Özellikle, “sosyal adalet”, “sosyal dayanışma” gibi sol literatürün hâkimiyetinde olan söylemleri İslam iktisadı düşünürleri de sahiplenmişler ve bunların en güzel ve özgün biçimlerinin aslen İslam’da bulunduğu tezini öne sürmüşlerdir. Mevdudi, Seyyid Kutub gibi isimler bu anlayışın öncül’leridir.

Türkiye’de ise M. Said Çekmegil’in (1966) “İslam’da İktisat Anlayışımız” ve Sezai Karakoç’un (1967) “İslam Toplumunun Ekonomik Strüktürü” adlı çalışmaları yukarıda zikredilen bu tarz

yaklaşımlara örnek olarak gösterilebilirler. İslam iktisadı alanına düşünsel bir derinlik ve boyut kazandıran bu her iki eserde de belli bir İslam iktisadı sistemi vurgusu ön plandadır. Bu vurgunun temel özelliği kapitalizm ve sosyalizme alternatif, özgün bir iktisadi yapının Kur'an ve Sünnet ışığında kurulabileceği yani İslam'ın özünde "iktisadi" meselelere ilişkin önemli bir boyut olduğu ve Kur'an'ın iktisadi sorunlar karşısında önemli bir çözümler önerdiği şeklindedir. Diğer yandan bu dönemin genel karakteristik söylemi, zamanının İslami anlayışıyla da uyumlu olarak, kapitalizmin ve sosyalizmin sunduğu sistemin salt maddiyata önem vermesi maneviyatı ise dışarda bırakması şeklindedir. Çözüm ise maneviyatla maddiyatın dengelendiği İslami çözümdür ki bu ve benzeri bütün yapıtlarda tekrar eden bir görüştür bu.

1970'lerde artan bir ilgiyle devam eden bu ilk İslam iktisadı çalışmalarında doğrudan iktisatçıların katkısını çok fazla göremiyoruz. Bu çalışmalar daha çok fıkıh sistematigi içerisinde yapılan çalışmalardır. Başka bir ifadeyle İslam iktisadıyla ilgili öncü çalışmalar Türkiye'de fıkıh kökenli ilim adamları tarafından yürütülen "fikhu'l iktisad" başlığı altında yapılmıştır. Bu minvalde Türkiye'de İslam iktisadına dair çalışmaların kahir ekseriyetinin fıkıh sistematigine dayanarak yapıldığını söyleyebiliriz. Bunun yanı sıra iktisat tarihi de İslam iktisadı çalışmalarında Türkiye'de önemli bir yere sahiptir (Tabakoğlu, 2013).

Yine bu görüşümüze destek olması açısından Orman (2014); "1970'li yıllarda akademik İslami iktisat çalışmalarının neredeyse bütünüyle gönüllülük esasına dayanan çalışmalar şeklinde olduğunu ve daha çok esas meşgalesi başka alanlar olan bazı akademisyenlerin adeta birer hobi olarak İslami iktisat çalıştıklarını" söylemektedir. 1970'li yıllarda bu çalışmalara örnek olarak; Çiftçi (1972) İslam'da İsrar ve Lüks; Yavuz (1972) İslam'da Zekât Müessesesi; Erdoğan (1972) İslam'da Ekonomik Düzen; Karaçöğür (1974) İslam'da Ticari Ahlak ve Rızık Meselesi; Kavakçı (1975) Hisbe Teşkilatı; Polat (1977) İslam'da Ticaret Hukuku; Kazıcı (1977) Os-

manlıda Vergi Sistemi; Ebu Zehra ve Şekerci (1978) Uygulamalı Zekât Hukuku verilebilir. Ayrıca Tabakoğlu’nun (1979) o dönemin şartları içinde “Ahmet Debbağolu” müstear ismiyle yazdığı “İslam İktisadına Giriş” kitabı daha sonraki baskılarında daha da genişletilerek tekrar tekrar basılan bir başvuru kitabı olmuştur.

Zaim (2010)’in aktardığına göre ise, Türkiye’de akademik ve teorik İslam iktisadı çalışmaları ilk olarak Hindistanlı âlim Muhammed Hamidullah’ın Paris’ten gelerek İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi’ndeki İslâmi Araştırmalar Enstitüsünde verdiği derslerle başlamış ve Hamidullah’ın bu dersleri daha sonra “Modern İktisat ve İslâm” adıyla basılmıştır (Hamidullah, 1963). Hamidullah’ın öncülüğünde başlayan İslam iktisadı çalışmalarının yaygınlaşmasına vesilen olan isim ise kuşkusuz onun öğrencisi olan Sabahaddin Zaim’dir. Sabahattin Zaim (2010) Hamidullah’tan dersler alarak aynı konuyu işlemeye devam ettiğini ve 1968’de Kadıköy Halk Evi’nde verdiği konferansın, önce İhsan Babalı’nın Çağaloğlu Yayınevi’nce yayınlanan *İslâm Düşüncesi* mecmuasının 5. sayısında “Modern İktisat ve İslâm” adıyla bir makale olarak neşredildiğini aktarmaktadır. Daha sonra ise bu makale Milli Türk Talebe Birliği (MTTB) tarafından birkaç kez basılmıştır (Zaim, 1969).

1980’lerden itibaren ise fıkıh hâkimiyetindeki İslam iktisadı çalışmalarına artık daha fazla iktisatçı katkısının olduğunu görmekteyiz. Ayrıca iktisat tarihi çalışmaları da Türkiye açısından İslam iktisadı çalışmalarına kaynaklık eden bir alan olagelmıştır. Sabri Orman’ın 1981 yılında Sabri Ülgener’in nezaretinde tamamladığı “Gazali’nin İktisat Felsefesi” isimli doktora tezi de bu alandaki öncü çalışmalardandır. Bu tez klasik dönem İslam âlimlerinden birisinin hususen iktisadi fikirlerine odaklanması ve bunun bir iktisat doktorası programında tamamlanması anlamıyla Türkiye açısından bir ilktir (Orman, 1984). Yine bu tarz İslam iktisadı ve iktisat tarihinin kesiştiği çalışmalara örnek olarak Ahmet Tabakoğlu’nun Osmanlı Maliyesi (1983) ve Ahmed Güner Sayar’ın Osmanlı İktisat

Düşüncesinin Çağdaşlaşması (1986) çalışmalarını örnek gösterebiliriz. Sayar'ın çalışması Sabri Ülgener'in çalışmalarının bir devamı olarak da okunabilir. Ayrıca Tabakoğlu'nun 1987 yılında "*İslam ve Ekonomik Hayat*" adıyla Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları'ndan basılan kitabı da genel olarak bir İslam iktisat sistematigi kurması bakımından önemli bir eserdir.

1980'lerde gündeme girmeye başlayan bir konu da "faiz" meselesidir. Artık yavaş yavaş İslam iktisadına dair kurumların ve bankaların kurulması veya gündeme gelmesiyle birlikte ana akım iktisadın en temel bileşeni olan ve İslam iktisatçılarının temelde en çok karşı çıktıkları konu olan faiz ile ilgili de önemli çalışmalar yapılmıştır. Selman Başaran'ın (1986) Bütün Yönleriyle Faiz; Akın (1986)'in Faizsiz Bankacılık ve Kalkınma; Ef'nin (1986) İslam'da Zekât, Faiz, Zina ve Ölüm Sonrası; Arif Ersoy vd.'nin (1987) Faizsiz Yeni Bir Banka Modeli; Özsoy'un (1987) Türkiye'de Özel Finans Kurumları ve İslam Bankacılığı; Uludağ'ın (1988) İslam'da Faiz Meselesine Yeni Bir Bakış adlı çalışmaları faiz konusunda bu dönemde yazılmış çalışmaların bazılarıdır. 1980'lerde faiz konusunun neden önemli bir yer teşkil ettiği ileriki bölümlerde açıklanacaktır.

1990'lardan sonra ise Türkiye'de İslam iktisadı çalışmalarının teorik ve sistemsal düzeylerinin zayıfladığını bunun yerine yine fıkıh sistematigi içerisinde faiz, kredi ve bankacılık gibi güncel ve acil meselelere dair tartışma toplantılarının ve çalışmalarının yapıldığını görüyoruz. 2000'li yıllardan itibaren ise alandaki temel ilginin tamamen finans ve bankacılık konusuna kaydığını ve burada teorik anlamda önemli ve derinlikli çalışmaların çok fazla olmadığını görüyoruz.

4. 1980'lerden günümüze: İslam İktisat Kurumlarının Ortaya Çıkışı

Çoğunlukla "köklere/öze dönüş" hareketleri olarak nitelenen ilk çalışmalarda İslam iktisadının genel ilkelerine ve o

zamanın insanının politik, ekonomik ve sosyal algısının izlerine ulaşmak mümkündür. Ayrıca bu dönemlerde hem genelde İslam ülkelerinde hem de özelde Türkiye’de İslam iktisadına yönelik yayın ve çalışmalar önemli bir artış göstermiştir. İslami bir diriliş ve İslam ülkelerinin iktisadi bağımsızlığı ve refahına vesile olan petrol gelir kaynaklarının oluşması gibi vesilelerle sermayenin artışı İslam’daki iktisadi meselelere ilgi uyandırmıştır. Bunun yanı sıra kapitalizm ve sosyalizme tepki olarak İslam üzerinden bir şeyler söyleme ihtiyacı doğmuştur.

İslam iktisadı alanında dünyadaki genel yönelim ise, 1980’lerin sonundan itibaren daha çok pratik alana doğrudur. Söz konusu yönelimin sebepleri çeşitli olmakla birlikte ayrı bir inceleme konusudur. Bizim bu kısımdaki amacımız, İslam iktisadının pratik tecrübelerine dair oluşumun Türkiye ayağını incelemektir. Bunu incelerken iki alt başlık açacağız; finansallaşma çerçevesinde pratik tecrübelerin incelenmesi ve açılan programlar ile düzenlenen organizasyonlar bağlamında bu tecrübeyi takip etmek.

4.1. Finansallaşma Olgusu ve İslam İktisadına Dair Pratik Tecrübeler

Dünya çapında özellikle 1980’lerden itibaren etkisini hissettirmeye başlayan ve giderek artan bir etkiyle günümüzde de önemini koruyan bir olgu, finansallaşmadır. Hâkim ekonomi sistemi kapitalizmin ‘finans kapitalizmi’ diye adlandırılan ayağına vurgu yapan bu olgudan kasıt kısaca finansal temayülün öz sermayeye (equity) üstün gelmesi ve finansal piyasaların ekonomilere hâkim olmasıdır. Burada temel konumuz finansallaşma olmadığı için detaya girmeden şunu söylemek yeterli olacaktır; dünya ekonomisini yaklaşık 30 yıldır etkileyen önemli olguların başında gelen hatta belki de en etkini olan finansallaşmayla finansal piyasa, kurum ve yöntemler hâkim birer aktör olarak sahnede yer almaktadırlar. Buna bir delil sunma açısından şu bilgiyi aktara-

biliriz: Aybar ve Doğru'nun (2013) derlediği verilere göre, 2009 yılı itibarıyla altın hariç rezervler, hisse senetleri kapitalizasyonu, tüm borçlanma araçları ve bankaların toplam varlıkları dâhil edilerek bulunan finansal büyüklüğün GSYİH'ye oranı Dünya genelinde % 401.5 iken bu oran Avrupa Birliği'nde % 554.7'dir. Türkiye için aynı oran %191.5'tir. Her ne kadar durum Dünya ve AB genelindeki kadar vahim olmasa da görünen odur ki Türkiye için finansal büyüklük oranı, reel sektörün 2 katına erişmiştir.

Finansallaşma olgusu yalnızca (hem pratikteki hem de teorideki) konvansiyonel ekonomiyi değil ona alternatif olarak ortaya çıkarılan İslami ekonomi pratiğini ve teorisini de etkilemiştir. Söz konusu etkiyi şöyle özetleyebiliriz:¹⁵

1. İslami finans kuruluşlarının çeşitlenmesi ve sayıca artışı
2. İslam ekonomisine dair teorik/ilmi çalışmaların İslami finans konusu tarafından hâkimiyet altına alınması
3. Açılan programlar ile düzenlenen organizasyonların ağırlıklı bir şekilde İslami finans konusuna yönelmesi

Bizim bu alt başlıktaki amacımız, bu listelenen maddeleri ayrı alt başlıklar altında incelemek olacaktır. Her bir madde Türkiye bağlamında ele alınacaktır.

4.1.1 Türkiye'de İslami Finans Politikaları Bağlamında İslami Finansın Gelişimi

Listedeki ilk maddeye dair bahsetmek istediğimiz şey, Türkiye'deki İslami finans kuruluşlarının çeşitlenmesi ve sayıca artışı hakkında kronolojik bir bilgi değildir. Bilakis bu konuya dinamik ve çok taraflı bir açıdan değinmeye çalışacağız. Bu bağlamda İslami finans kuruluşlarının çeşitlenmesi, sayıca artışı ve ilgili düzenlemeler, 'İslami finans politikası' adı altında incelenebilir.

¹⁵ Burada listelenen sonuçların sadece finansallaşma olgusundan kaynaklandığını söylemek zor olsa da finansallaşmanın etkisinin bir hayli olduğu rahatlıkla iddia edilebilir. Diğer etmenler için ise ayrı bir araştırma gereklidir.

Bu noktada Türkiye’deki İslami finans politikalarının seyrinin çok çeşitli etmenler tarafından şekillendi(rildi)ğini belirtebiliriz. Burada her birini saymak mümkün olmasa da öncelikli olarak şunları zikredebiliriz: genel politik atmosfer, iş dünyasındaki durum, hukuki çerçeve, sosyo-ekonomik faktörler, uluslararası konjktür, tarihi arka plan ve entelektüel birikim. Her bir etmenden detaylıca bahsetmemiz mümkün olmamakla birlikte –çünkü her bir etmenin incelenmesi başlı başına bir makale konusu olabilecek düzeydedir– belli başlı olanlarına dair genel tespitlerimizi aktaracağız.

Türkiye’deki genel siyasi atmosferin İslami finans politikaları üzerindeki etkisi, tıpkı birçok şeyde olduğu gibi, oldukça fazladır. Hatta yaygın bir görüşe göre İslami finans politikalarının görünür hale gelmesinin birincil nedeni artan siyasal İslamcılıktır. Demiralp ve Demiralp (2014), 1970’lerden itibaren artan siyasal İslamcılığın İslami ekonomik yatırım alternatifleri talebini artırdığı görüşündedir. Bu noktada politik liderliğin de etkisi önemli olmuştur zira Türkiye’deki ilk İslami finans kuruluşları ‘Özel Finans Kurumları’ (ÖFK) başlığı altında İslami bankacılık formatında dönemin Başbakanı Turgut Özal’ın ön ayak olmasıyla 80’lerde kurulmuştur. Karakaş’a göre (2007) Özal, ilerleme ve pragmatizmi din ve geleneğe bağlılıkla mezcederek İslam ve Osmanlı mirasının rolleri açısından yeni imkânlar açmıştır.

Siyasetin İslami finans üzerindeki etkisi daha sonraki dönemlerde de kendini hissettirmiştir. Bu kurumların kurulduğu 1985’ten 1999 tarihine değin bankacılık tabiri yerine finans kurumunu tanımının kullanılmasıyla bunların bankacılık rollerinin kabul edilmemesi, ilaveten bu süreç boyunca bu kurumların bir kanun yerine kanun hükmünde kararnameyle idare edilmeleri, muhafazakar Refah Partisi’nin 1991’de parlamentoya girmesiyle bu kurumlar için ılımlı bir atmosferin oluşmaya başlaması, bunun ardından 1999’da bu kurumların yeni bankacılık kanununa tabi kılınmaları, 2002 yılında iktidara gelen bir başka muhafaza-

kar partinin uzun bir süre görevde olmasıyla birlikte İslami finansın bir yükseliş trendine girişi gibi hususlar da politik/siyasi etki bağlamında ele alınabilir. 2002'de, ismi daha sonra Türkiye Katılım Bankaları Birliği olarak değiştirilecek olan, Özel Finans Kurumları Birliği'nin kurulması, ÖFK'ların Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu kapsamına alınması, bunlara 2005'te katılım bankası isminin verilmesi, devletin 2010 yılından itibaren sukuk ihraçlarına yönelmesi, 2011 yılında katılım endeksinin oluşturulması ve 2013'ten itibaren kamu katılım bankalarının açılması hep bu dönemde gerçekleşen gelişmelerdir.

İslami finans politikalarının Türkiye'de kendini göstermesinde uluslararası konjonktürün de etkisi olmuştur. 70'ler, petrol üreticisi Müslüman ülkelerin artan zenginliğine tanıklık etmiştir. Bu tarihten sonra söz konusu etkiyle (ki bu, etkilerden yalnızca bir tanesidir) beraber İslami finansın da yükselişi gözlenmiştir. Bunda, artan zenginliği özellikle İslami hassasiyete sahip finansal kurumlar aracılığıyla değerlendirme isteği rol oynamıştır. Nitekim Türkiye'deki ilk İslami finans kurumları da bu söz konusu ülkelerin ortaklığıyla kurulmuştur; Albaraka Türk ve Kuveyt Türk örneklerinde olduğu gibi. Ayrıca, Türkiye'de ÖFK'ların (katılım bankası ya da İslami bankaların) açılmasının birincil sebebi, İslami hassasiyeti olanların klasik bankalardan uzak tuttıkları birikimlerinin değerlendirilmeyen sayılan ikinci sebep, petrol zengini Körfez ve Ortadoğu ülkelerinden yabancı kaynak akışını sağlamaktır.

Özellikle uluslararası konjonktür İslami finans politikalarının geliştirilmesine yönelik ılımlı bir ortam hazırlarken hukuki yapı uzunca bir süre aksine bir gidişat sergilemiştir. Yukarıda da bahsedildiği gibi, özel finans kurumlarının kuruluşuna dair karar bir kanun maddesiyle değil kanun hükmünde kararnameyle alınabilmiştir. Dolayısıyla, bu kurumlara bankacılık statüsü tanınmamıştır. ÖFK'lar ancak 1999'daki 4389 sayılı Bankalar Kanunu kapsamına alınarak mevzuatları güçlendirilmiştir. 2005'te ise Katılım Bankacılığı olarak 5411 Bankacılık Kanunu kapsamına

alınmıştır.¹⁶ Fakat bugün dahi bu kurumlar için özel olarak hazırlanmış bir bankacılık kanunu mevcut değildir.

Öte yandan, iş dünyasında da İslami finans politikalarını geliştirici yönde adımlar atılmıştır. Bu bağlamda ilk olarak, İslami hassasiyete sahip kişilerce yönetilen küçük ve orta boy işletmeleri devlet nezdinde temsil etmek üzere 1990’da MÜSİAD (Müstakil İş Adamları Derneği) kurulmuştur. Benzer bir amaçla 1998’de de ASKON (Anadolu Aslanları İş Adamları Derneği) kurulmuştur. Bu derneklerin kurulması ve temsil ettikleri toplumsal kesim Türkiye’de değişen ve yükselen yeni bir sermaye yapısının da habercisi olmuştur. Tersinden bu tarz hükümet dışı sivil toplum kuruluşlarının üyelerinin kimliği ve artan zenginliği de, bu kurumlar üzerinden “İslami kalvinizm”, “İslami burjuvazi” gibi ifadelerin gündeme gelmesine neden olmuş, bunun yanı sıra ilgili kuruluşların kapitalizmin “İslami” türevleri oldukları yönünde itirazlara konu olmuştur (bkz. Özcan ve Çokgezen, 2003; Buğra ve Savaşkan, 2014).

Buraya kadar saydığımız ve ilave finans politikası unsurlarının etkileri altında günümüzde gelinecek noktada Türkiye’deki İslami finansın görünüşü şöyledir:

16 Bu tabirin kullanılmasına dair farklı tezler ileri sürülmekle birlikte isminde açıkça ‘İslami’ kelimesi geçen bir kurumun politik düzlemde uyandırdığı tedirginliğin göz ardı edilemeyecek bir etkisi olduğunu vurgulamak gerekir. Benzeri bir çekince, uluslararası düzeyde ilk İslami banka olarak zikredilen Mit Ghamr’ın İslami banka yerine ‘tasarruf bankası’ adıyla 1963’te Mısır’da hayata geçişinde de kendini göstermiştir. Ayrıca Türkiye’de “İslami bankacılık” terimini kullanmaya karşı da belli bir hassasiyet gelişmiştir. Bu bağlamda Türkiye’de Katılım Bankacılığı kavramının doğuşu için bkz. Hazıroğlu, T. (2016).

Tablo 1: Türkiye'deki mevcut İslami finans yapısı

Araçlar	Kurumlar
Katılım Bankacılığı (İslami Bankacılık)	Albaraka Türk Bank Asya Kuveyt Türk Türkiye Finans Vakıf Katılım Ziraat Katılım
İslami sigortacılık (tekafül)	Neova Doğa
İslami yatırım fonları	Alkhair Portföy Bizim Menkul Değerler KT Portföy
Sukuk (kira sertifikaları)	Aktif Bank Sukuk Varlık Kiralama Bereket Varlık Kiralama Hazine Müsteşarlığı Varlık Kiralama Kabtek Varlık Kiralama KT Kira Sertifikaları Varlık Kiralama KT Sukuk Varlık Kiralama Tera Varlık Kiralama TF Varlık Kiralama TFKB Varlık Kiralama Ziraat Katılım Varlık Kiralama

Kaynak: Yazarlara ait.

4.1.2 İslam Ekonomisine Dair Teorik/İlmi Çalışmaların İslami Finans Ayağı

Buraya kadar bahsetmeye çalıştığımız birinci maddedeki gelişmeye paralel olarak –hatta belki de ondan etkilenerek- İslami ekonomiye dair teorik/ilmi çalışmaların da İslami finans konusu tarafından hâkimiyet altına alınması söz konusu olmuştur. Bu ikinci madde altında özellikle finans ve bankacılıkla alakalı makalelere, çalışmalara, ilmi müzakerelere atıfta bulunmak istiyoruz.

“İslami ekonomi/iktisat ve finans ve bankacılık” kelimelerini 1980-1990, 1990-2000, 2000-2005, 2006-2010 ve 2011-2016 için taradığımızda elde ettiğimiz sonuçları şöyle özetleyebiliriz: 1980-1990 arası vakitte herhangi doğrudan bir çalışma bulamamışken bu rakam 1990-2000 arası dönem için yalnızca bir tanedir. Burada hatırlatmakta yarar var ki bahsi geçen rakamların çok düşük olması, İslami ekonomi/iktisat ve finans, bankacılıkla ilgili doğrudan eserlerin araştırılması sebebiyledir. Ayrıca arama yaptığımız kaynağın kısıtlılığı da buna eklenmektedir. Yoksa bu konuyla ilgili bu dönemlerde kaleme alınanlar elbette ki mevcuttur. Nitekim ikinci bölümde paylaştığımız bilgilerden de bu görülebilir. Yine rahatlıkla şu çıkarımda bulunabiliriz ki Türkiye’deki İslami ekonomi/iktisat, finans ve bankacılıkla ilgili ilmi çalışmalar özellikle 2000’lerden itibaren görünür boyutlara erişmektedir. İlave-ten, 1980-2000 arası çalışmaların başlıkları incelenecek olursa bunların finans ve bankacılıktan ziyade İslami ekonominin temellerine ve muayyen başlıklara (zekât, faiz, sosyal güvenlik gibi) işaret ettiği görülecektir.

2000-2005 arası çalışmaların başlıkları incelendiğinde ise ekonomi-politik vurgu öne çıkmaktadır. Aslında bu durum Türkiye açısından çok da yadırganabilecek bir durum değildir zira bu dönemde yazılan eserler, Türkiye’nin ekonomi-politik açısından oldukça çalkantılı geçen 1990’lar hakkındadır.

2006-2010 arası çalışmalara gelindiğinde, bölümün başındaki tezimizi desteklercesine, İslami finans ve bankacılıkla ilgili çalışmaların hacminde bir artış gözlenmektedir. Bu dönemde yer alan çalışmalar daha çok Türkiye’deki katılım bankacılığı uygulamasına odaklanmaktadır. Tezimizi asıl doğrulayan dönem ise 2011-2016 arası dönemdir. Öncelikle, yapılan çalışmaların miktarında muazzam bir artış gözlenmekte hatta bir önceki döneme göre 7-8 katlık bir artış söz konusu olmaktadır. Bu dönem için listelediğimiz 100 kadar çalışmanın dörtte birlik kısmı katılım bankacılığıyla ilgili olup çalışmaların başlıklarında da bu yan-

sıtlmaktadır. “Katılım bankalarıyla ilgili özellikle neler çalışılmaktadır?” sorusunun belli başlı birkaç cevabı vardır; etkinlik ve performans ölçümü, müşteri ilişkileri ve katılım bankacılığı-konvansiyonel bankacılık karşılaştırmaları. Bütün çalışmaların yaklaşık beşte birlik kısmı sadece bu konular üzerinedir. Peki, neden özellikle bu konulara doğru bir yönelim mevcuttur? Kanaatimize göre bunun basit fakat düşündürücü bir sebebi vardır: Bu çalışmalarını yürütmek, derinlikli bir entelektüel bilgi birikiminin aksine konuyla ilgili genel bir kanaati yeterli kılmaktadır; zira yapılan, ilgili verileri toplayıp ampirik araçlarla analize yönelmektir. Böylece araştırmacılar İslam ekonomisi ve finansı hakkında derinlikli bilgiye sahip olmasalar da ‘yükselişe geçen’ bu alanda çalışma yapma payesine kavuşmaktadırlar. Dönemin bir başka rağbet edilen konusu, İslami bonolar olarak da adlandırılan ‘sukuk’tur. Bu sadece ülkemizde değil yurt dışında da oldukça rağbet gören bir konudur. Bunun temel sebebi, söz konusu ürünün, normal bonolara alternatif üretme kapasitesinin ciddi bir boşluğu doldurabileceği beklentisini yaratmasıdır. Bir başka sebep ise, devletin de bu aracı kullanarak yatırımlarını finanse etmesine imkân sunması ihtimalidir. Bunlara ilave olarak, konvansiyonel sigortaya alternatif olarak öne sürülen tekafüle dair çalışmalar zikredilebilir. Her ne kadar ülkemizdeki payı çok az da olsa buna dair potansiyel, akademik çalışmaları tetiklemeye yetmiş gözükmektedir. Sonuç itibarıyla, özellikle 2011-2016 arası cari dönemde finansallaşma olgusu İslami ekonomi/iktisat çalışmalarında çok bariz bir şekilde kendisini göstermektedir.

Bu noktada şu sorulabilir: İslami finans ve bankacılık hakkındaki çalışmaların daha entelektüel boyutta yapılanları mevcut değil midir? Bu soruya olumlu bir cevap verebiliriz zira az da olsa İslami finans ve bankacılık konusunu siyaset, tarih ve sosyoloji bağlamına oturtup daha temelden, daha derinlemesine inceleme teşebbüsleri mevcuttur. Örneğin, alandaki alternatif duruşuyla bilinen M. Asutay’ın İngilizce yayınlanmış bir makalesi *İslami*

Finansın Sosyal Başarısızlığının Kavramsallaştırılması ve Yerinin Tespiti: İslam Moral Ekonomisinin Gayelerine Karşın İslami Finansın Gerçekleri başlığıyla 2016’da Türkçe’ye çevrilmiştir. Bir başka örnek çalışma, yayınlanmamış doktora tezi olarak Selçuk Üniversitesi bünyesinde K. Küçükşen tarafından 2011’de hazırlanan *Dini Motivasyonlu Ekonomik Organizasyonlarda Yaşanan Olumsuz Tecrübelerin Din Algısı Üzerindeki Etkileri (İslami Holding Yatırımcıları Üzerine Bir Araştırma)* başlıklı çalışmadır. Bunlara ilave olarak, İSAV (İslami Araştırmalar Vakfı) bünyesinde 1990’lar ve 2000’lerin başlarında yapılan Tartışmalı İlmi Toplantıları zikredebiliriz. Zira bu toplantılar bünyesinde teorik tartışmalara yer verilse de daha çok güncel pratik konular ve sorunlar tartışılmış ve bunlara çözüm bulunmaya çalışılmıştır. Bunlara örnek olarak kitaplaştırılmış şu konuları verebiliriz: Fıkhi Açından Finans ve Altın işlemleri, İslam Hukukuna Göre Alış-verişte Vade Farkı ve Kâr Haddi.¹⁷ Ayrıca, ilki 1996’da ikincisi de 2015 yılında yapılan İslam Ticaret Hukuku Kongresi kapsamında güncel meselelere dair tartışmalar yapılmış ve sorunlara çözüm bulunmaya çalışılmıştır. Kongre kapsamında ele alınan bazı konular şunlardır: şirket ve yönetimi, finans ve borsa, sigorta.¹⁸

Burada ilginç bir noktayı vurgulamakta yarar görüyoruz; finansallaşma olgusunun İslami ekonomi üzerindeki etkisine rağmen konuya dair derinlikli araştırmaları incelediğimizde bunların daha çok ‘dışarıdan’ bir gözle yapılan çalışmalar olduğunu zikredebiliriz. Dışarıdan bir gözden kastımız, kendisini İslami ekonomi ya da finansı çalışmaları yapan kişiler olarak tanıtmamış ama bu dönüşümleri özellikle Türkiye açısından eleştirel bir gözle ve siyaset, hukuk gibi etmenlerle birlikte elen alan bir gözdür.¹⁹

17 Kongreye dair detaylı bilgi için bkz. <http://islamticarethukuku.org/kongrenin-amaci-9s.htm>

18 Konuların detaylarına dair bkz. http://www.isav.org.tr/tartismali_ilmi_toplantilar_dizisi

19 Bu tarz çalışmalara iki örnek verebiliriz; Ayşe Buğra ve Osman Savaşkan’ın kaleme aldığı Türkiye’de Yeni Kapitalizm: Siyaset, Din ve İş Dünyası (2015) başlıklı kitabı ile

4.1.3. Açılan Programlar ile Düzenlenen Organizasyonlar ve İE'ye Dair Pratik Tecrübeler

İslami iktisat alanına dair ülkemizdeki gelişmeler sadece akademik/ilmi yazın ile sınırlı değildir. Hem yazındaki gelişmelere paralel olarak hem de onlarla etkileşim içinde olmak kaydıyla açılan üniversite programları ve araştırma kurumları vasıtasıyla İslam iktisadı alanına katkılar yapılmaktadır. Bu bölümde söz konusu bu yapılardan ve belli başlı katkılarından bahsedeceğiz.

Üniversite Bazında Katkılar

Marmara Üniversitesi'nde 1992'de açılan ilk kurulduğunda ismi Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Enstitüsü olan daha sonra ise Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları Enstitüsü olarak ismi değiştirilen enstitü Türkiye'de İslam iktisadıyla ilgili üniversite bazındaki doğrudan ilk katkıdır. Türkiye'deki İslami iktisat çalışmalarına öncülük eden isimlerden biri olan Prof. Dr. Ahmet Tabakoğlu girişimleriyle kurulan enstitü, Ortadoğu ve İslam ülkelerine dair tarihi, hukuki ve sosyolojik çalışmaların yanı sıra ekonomi politik çalışmalar da yürütmektedir. Enstitü bünyesinde 2000'lere değin İslam ekonomisi ve İslam'da iktisadi düşünce dersleri verilmiştir.²⁰ Ayrıca bu Enstitü 20-28 Ekim 1994 tarihinde "İslam Ekonomisinde Yönelişler Sempozyumu" adıyla bir sempozyum düzenlemiş ve daha sonra bu sempozyum Aykaç (1998) editörlüğünde aynı isimle Marmara Üniversitesi Yayınları'nda basılmıştır.

İlaveten, her ne kadar konuyla ilgili müstakil bir bölüm ya da ana bilim dalı oluşturmasa da Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi bünyesindeki doktora programı kapsamında İslam ekonomisi düşüncesi dersleri sunulmuştur.

Dilek Yankaya'nın ödüllü kitabı Yeni İslami Burjuvazi: Türk Modeli'dir (2014).

20 Marmara Üniversitesi Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları Enstitüsü bünyesindeki Ortadoğu Ekonomi Politikası Anabilim Dalı programının isminin senato kararıyla "İslam İktisadi ve Finansı" olarak değiştirilmesine karar verilmiştir. Bu makale yazılırken bu karar YÖK'ün onayına sunulmuştu.

Adı geçen enstitünün yanı sıra bu metnin yazıldığı an itibariyle Türkiye'de İslami iktisat konusuyla ilgili programlar açan üniversiteler ve bünyelerindeki ilgili programlar şöyledir:

- Marmara Üniversitesi, Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Enstitüsü altında İslam İktisadı ve Finansı Anabilim Dalı yüksek lisans ve doktora programları.
- Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü altında İslam Ekonomisi ve Finansı Anabilim Dalı.
- İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü altında İslam İktisadı ve Finansı Anabilim Dalı.
- İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, İşletme ve Yönetim Bilimleri Fakültesi altında İslam Ekonomisi ve Finansı Bölümü ve Sosyal Bilimler Enstitüsü altında Uluslararası Finans ve Katılım Bankacılığı Yüksek Lisansıyla İslam Ekonomisi ve Uluslararası Finans Doktora Programı.
- Konya Karatay Üniversitesi, İşletme ve Yönetim Bilimleri Fakültesi altında İslam Ekonomisi ve Finansı Bölümü.

Buraya kadar sayılan programların hepsi Türkçe olarak eğitim vermektedir. Bunlara ilaveten İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü altında İslam İktisadı ve Hukuku yüksek lisans ve doktora programlarını Arapça yürütmektedir. Toparlayacak olursak, İslam iktisadı alanında 4 üniversitede (Marmara, İstanbul Sabahattin Zaim, İstanbul ve Sakarya Ü) yüksek lisans eğitimi, 3 üniversitede (Marmara, İstanbul Sabahattin Zaim ve İstanbul Ü) doktora eğitimi ve 2 üniversitede (İstanbul Sabahattin Zaim ve Konya Karatay Ü) lisans eğitimi verilmektedir.

Bu üniversiteler ve adı geçen programlar aracılığıyla ilgili alanda akademisyen ve çalışan yetiştirilmesi amaçlanmakla birlikte bu amacın ne kadar gerçekleştirilebildiği, her bir programın içerik ve kadrosu göz önünde bulundurularak detaylı bir şekilde incelenmelidir. Burada şunu vurgulamakta yarar görüyoruz

ki bahsi geçen programların layıkıyla yürütülmesinin önündeki önemli bir engel, nitelikli, alanında uzman kişilerin sayısının azlığı dolayısıyla oturmuş bir müfredat oluşturulamaması ve bu müfredat kapsamında okutulacak Türkçe kaynakların eksikliğidir.

Bahsi geçen üniversite ve programlar, sadece eğitim vermekle kalmayıp konuyla ilgili etkinlikler de düzenlemektedirler. Örneğin, Sakarya Üniversitesi, her yıl Uluslararası İslam Ekonomisi ve Finansı Kongresi düzenlemektedirken İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi de yine her yıl Uluslararası İslam Ekonomisi ve Finansı Konferansı düzenlemektedir. 2016 yılı için bu iki kurum, konferanslarını ortak yapmışlardır. İstanbul Üniversitesi, hemen her sene Uluslararası Sabahattin Zaim İslam ve Ekonomi Sempozyumu'nu düzenlemektedir.

Adı geçen üniversiteler, akademik yayınlar da yapmaktadırlar. Sakarya Üniversitesi, Politik Ekonomik Sosyal Araştırmalar Merkezi (PESA) tarafından Uluslararası İslam Ekonomisi ve Finansı Araştırmaları Dergisi İslam Ekonomisi ve Finansı Çalışmaları Dergisi (*Journal of Islamic Economics and Finance Studies*) Mart, Temmuz, Kasım olmak üzere yılda üç kez yayımlanmaktadır. İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi de *İslam Ekonomisi ve Finansı Dergisi*'ni yılda iki kez olmak üzere yayına hazırlamaktadır. Bunlara ilave olarak, Bülent Ecevit Üniversitesi de ayrı olarak Türkiye İslam İktisadi Dergisi'ni yılda iki kez Şubat ve Ağustos aylarında çıkarmaktadır (*Turkish Journal of Islamic Economics*). İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, gerek konferans düzenlemek gerek dergi çıkarmak vb. aktivitelerini Uluslararası İslam Ekonomisi ve Finansı Araştırma ve Uygulama Merkezi bünyesinde sürdürmektedir. Aynı şekilde Sakarya Üniversitesi'nin de İslam Ekonomisi ve Finansı Uygulama ve Araştırma Merkezi bulunmaktadır.

Araştırma Kurumları Bazında Katkılar

Doğrudan İslam iktisadiyla ilgili olmamakla birlikte İslam ülkelerinin ekonomileriyle ilgilendiği için bu alanda yer vermek is-

tediğimiz ilk kurum, 1978 yılında İslam İşbirliği Teşkilatı'na (İİT) bağlı olarak Ankara'da kurulan SESRIC'tir (İslam Ülkeleri, İstatistik, Ekonomik ve Sosyal Araştırma ve Eğitim Merkezi). Temel sorumluluklarını üç ana başlık altında toplayan merkez, beş departmandan müteşekkildir. Alandaki çeşitli organizasyonlara da destek sağlayan SESRIC'in tetkik ettiğimiz kadarıyla önemli bir sıkıntısı, ülkelerle ilgili kendi istatistiki verilerini üretmemesidir.

İslami ekonomiyle doğrudan ilgili olarak ASKON desteğiyle kurulan Maruf Vakfı'nın bünyesinde hayata geçirilen İslam Ekonomisi Enstitüsü de bu alanda ilk ve öncü kurumlardan birisidir. Maruf Vakfı İslam Ekonomisi Enstitüsü'nün özgün taraflarından birisi bir araştırma ve think-tank mantığıyla faaliyette bulunmasıdır. Bu anlamıyla Türkiye'de üniversite bünyesi dışında bağımsız bir sivil toplum örgütü ve araştırma kuruluşu olarak önemli bir boşluğu doldurmayı hedeflemektedir.

Doğrudan İslam ekonomisi konusuyla ilgili açılan bir diğer yeni sivil toplum kuruluşu da İLKE Derneği'nin bünyesinde hayata geçirilen İslam İktisadı Araştırma Merkezi'dir (İKAM). Bu kurum için de Maruf Vakfı İslam Ekonomisi Enstitüsü için söylediklerimiz aynen geçerlidir. Zira her iki kurumun da çalışmaları ve hedefleri birbirlerine paralellik arz etmektedir. Bu iki kurumun da faaliyet alanlarını ve hedeflerini şu şekilde zikredebiliriz;

- Düzenli okumalar yapmak,
- İslam iktisadı dersleri kapsamında alanında uzman kişilerden yoğunlaştırılmış dersler almak,
- Konferanslar düzenlemek,
- Yuvarlak masa toplantıları düzenlemek,
- Rapor ve araştırmalar hazırlamak,
- İslam iktisadı alanındaki belli başlı İngilizce kitapları Türkçeye tercüme edip basmak,
- Belirli konularda atölyeler düzenlemek,

- Haftalık, aylık periyotlarda dersler ve seminerler düzenlemek.

Sonuç

Türkiye’de İslam iktisadı alanındaki gelişmelerin genel seyirini ve mahiyetini verdiğimiz bu çalışmada İslam iktisadı olarak başlayan motivasyonun bugün daha çok İslami finans olarak kendini gösterdiğini görmekteyiz. Dünyadaki genel eğilimle de uyumlu olan Türkiye’deki bu durumun ifade ettiği anlamın ötesinde, İslam iktisadının geleceği açısından bir sorun teşkil etmektedir. Zira Türkiye’deki İslam iktisadı çalışmaları da İslami finans çalışmaları da oldukça yeni ve olgunlaşmamış alanlardır. Bu anlamıyla henüz akademik anlamda istenilen düzeyde bir üretim yapılamamakta, aynı zamanda alanda kendisini yetiştirmiş akademisyen sayısı da beklentiyi ve ihtiyacı karşılayamamaktadır. Bu noktada, Türkiye’de İslam iktisadıyla ilgili akademik çalışmaların genel olarak durumunun dünyadaki emsallerine göre geride olduğunu söyleyebiliriz.

Belli bir İslami finans pratiğinin uygulanması ve hâkim olmasına rağmen bunun toplum tarafından henüz tam olarak kavranmadığı veya benimsenmediği de bir diğer gerçeklik olarak durmaktadır. Bu ise İslami finans ve bankacılık kurumlarının öncelikli meselesi olarak kendisini konferans ve seminerlerde de facto göstermektedir. Bu kurumların birincil öncelikleri toplam finans ve bankacılık içerisindeki paylarını artırmaktır.

İslam iktisadıyla ilgili Türkiye’deki en umut vaat eden kurumlar şu an için sivil toplum kuruluşları bünyesindeki araştırma kurumları ve faaliyetleridir. Türkiye’de İslam iktisadıyla ilgili çalışmaların kalitesini artırabilecek ve alana katkı yapabilecek olan bu kurumlar aynı zamanda alanda yaşanan kısıtların aşılmasında da önemli rol üstlenecekler gibi görünmektedir. Sağlıklı bir İslami finans ve bankacılık yapısı ve sisteminin gelişmesi ve piyasa

payının artması açısından, İslam iktisadıyla alakalı daha genel bir tasavvur oluşturulması ve bu konuda çalışmalar yapılması itici bir güç olacaktır.

Türkiye’de İslam iktisadının seyrini incelediğimiz bu çalışmada elde ettiğimiz verileri ise şu şekilde özetleyebiliriz;

- 1960-1970 arası dönem: Daha çok tercüme faaliyetlerinin ağırlıkta olduğu dönem; kapitalizm-sosyalizm karşıtlığı üzerinden bir “İslam” ve “İslam iktisadı” vurgusu
- 1970-1980 arası dönem: Devam eden tercüme faaliyetlerinin yanısıra, meslekten iktisatçı olmayanların ağırlıklı olarak fıkıhçıların İslam iktisadına dair çalışmaları
- 1980-1990 arası dönem: İktisatçıların ve özellikle de iktisat tarihi ile ilgilenen isimlerin alana katkı yapmaya başlamaları
- 1990-2000 arası dönem: Faiz, kredi, bankacılık gibi konularda daha çok ilmi toplantıların ve müzakerelerin yapılması; alternatif faizsiz bankacılık yöntemleri ve kuruluşları üzerinde düşünülmesi
- 2000 sonrası dönem: Bankacılık ve finans pratiklerine dair çalışmaların sayısındaki ciddi artış; İslami finans ve bankacılığın piyasa payının artması; araştırma merkezlerinin kurulması; üniversitelerde İslam iktisadı ve finansı ile ilgili lisans, yüksek lisans ve doktora programlarının açılması

Kısacası, İslam İktisadı çalışmaları ve kurumsallaşması Türkiye’de henüz istenilen noktaya gelememiş olsa da, umut sahibi olmak için fazla neden vardır. Akademik camianın, finans ve iş çevrelerinin, sivil toplum kuruluşlarının ve kamu gücünün uyum içerisinde çalışması alanın kökleşmesi ve kurumsallaşması için gerekli olan motivasyonu ve güdüleyici etkiyi sağlayacaktır.

Kaynakça

- Akın, C. (1986). Faizsiz Bankacılık ve Kalkınma, Kayıhan Yayınları.
- Akseki A. H.(1932). Müslümanlıkta İktisat ve Tasarrufun Ehemmiyeti, Ankara.
- Arşizen, S. (2011). Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir Politik İktisat Kitabı (Tasarrufat-ı Mülkiye), Hamdi Genç - M. Erdem Özgür (Haz.), İstanbul.
- Aybar, S. ve Doğru, C. (2013). *Finansallaşma ve İktisadi Sonuçları: Türkiye Örneđi*, Maliye Finans Yazıları, 1 (100).
- Aykaç, M. (1998). İslam Ekonomisinde Yönelişler Sempozyumu, edisyon, M.Ü. Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Ekonomik Araştırma Merkezi Yayın No:8.
- Başaran, S. (1986). Bütün Yönleriyle Faiz Hadisleri, İlim Kültür Yayınları.
- Buğra, A. ve Savaşkan, O. (2014). Türkiye'de Yeni Kapitalizm: Siyaset, Din ve İş Dünyası, İletişim Yay.
- Cemal M. (1340), İslâm iktisat ve ictimaiyyatı sosyalizm ile kapitalizmi hüsn-i telif edebilir, İstanbul.
- Cavid, M. (2001). İktisat İlmi, Liberte Yayınları.
- Çaviş, A. (1987) Anglikan Kilisesine Cevap, Mehmet Akif Ersoy (çev.), Süleyman Ateş (Sad.) Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- Çiftçi, E. (1972). İslam'da İsrâf ve Lüks, Elif Matbaacılık.
- Demir, Ö. (2013). İktisat ve Ahlak, Liberte Yayınları.
- Demiralp S. ve Demiralp, S. (2014). *The Rational Islamic Actor? Evidence from Islamic Banking*, Koc University-Tusiad Economic Research Forum Working Paper Series, Working Paper 1425.
- Ebu Yusuf. (1973). Kitabu'l-Haraç, Ali Özek (Çev.), Hisar Yayınevi, İstanbul.
- Ebu Zehra, M. (1969). İslam'da Sosyal Dayanışma, Yağmur Yayınları.
- Ebu Zehra, M. ve Şekerci, O. (1978). Uygulamalı Zekât Hukuku, Selçuklu Matbaası.
- Ebussuud, M. (1969). İslami İktisadın Esasları, Fatih Matbaası.
- Efe, A. (1986). İslam'da Zekât, Faiz, Zina ve Ölüm Sonrası, Kandil Yayınları.
- Efe, A. (2011). "Mehmed Şerefeddin'in Hikmet Gazetesinde Yayımlanan 'Sosyalistler ve Bizdeki Zekât' Unvanlı Makalesi Münasebetiyle", Muhafazakar Düşünce Dergisi, sayı. 27, s. 143-152.
- Erdoğan, N. (1972). İslam'da Ekonomik Düzen, Emel Matbaacılık.
- Ersoy, A. vd. (1987). Faizsiz Yeni Bir Banka Modeli, İlmi Neşriyat.
- Genç, M. (2015). Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Hamidullah, M. (1963). Modern İktisat ve İslam. Yağmur yayınları. İstanbul.
- Hazıroğlu, T . (2016). *Türkiye'de Katılım Bankacılığı Fikrinin Doğuşu ve Kavramsal Önemi*, İslam Ekonomisi ve Finansı Dergisi (İEFĐ), 2 (1), 119-132.
- Kattan, M. (1967). İslam'da Mülkiyet Nizamı, Hilal Yayınları.

Karaçöğür, O. (1974). İslam'da Ticari Ahlak ve Rızık Meselesi, Fazilet Kitabevi Yayınları.

Karakoç, S. (1967). İslam Toplumunun Ekonomik Strüktürü, Ötüken Neşriyat.

Karakaş, C. (2007). *Turkey: Islam and Laicism Between the Interests of State, Politics and Society*, PRIF Reports, No. 78.

Kavakçı, Y.Z. (1975). Hisbe Teşkilatı, Atatürk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi.

Kazıcı, Z. (1977). Osmanlı'da Vergi Sistemi, Şamil Yayınevi.

Kılınçoğlu, D. (2006). "Weber, Veblen ve Ahmed Midhat Efendi'nin Kahramanları" Eyüp Özveren (ed.), Kurumsal İktisat içinde ss. 441-472, İmge Yayınevi, İstanbul.

Kureşi, E.İ. (1966). Faiz Nazariyesi ve İslam, İrfan Yayınevi.

Kutluata, M. (1970). *Sakaryada Bankacılık ve Türk Ticaret Bankası*, Sosyoloji Konferansları Dergisi , 55-106, Sayı 11, İstanbul.

Kutup, S. (1962). İslam'da Sosyal Adalet, Çağaloğlu Yayınevi.

Kutup, S. (1967). İslam ve Kapitalizm Çatışması, Hareket Yayınları.

Mannan, M.A. (1969). Faizsiz Banka, Ufuk Yayınları.

Mardin, Ş. (1990). "Türkiyede İktisadi Düşüncenin Gelişmesi (1838-1918)", Siyasal ve Sosyal Bilimler Makaleler 2, İletişim Yayınları, İstanbul.

Mevdudi, A. (1966). İslam'da İktisat Nizami, Hilal Yayınları.

Mevdudi, A. (1966a). Faiz, Hilal Yayınları.

Midhat A. (1879). Ekonomi Politik, İstanbul.

Midhat, A. (2005). İktisat Metinleri, Erdoğan Erbay-Ali Utku (Haz.), Çizgi Kitabevi, Konya.

Musa, A. (2016). İlm-i İktisad Veyahud İlm-i Servet, Osmanlı'da Modern İktisadın İzinde, Dergah Yayınları, İstanbul.

Nazmi A. (h.1340/m.1921). Nazar-ı İslâm'da Zenginliğin Mevkii, İstanbul.

Nursi, S. (2010). Lemalar, Envar Neşriyat, İstanbul.

Nursi, S. (2010). Sözler, Envar Neşriyat, İstanbul.

Ohannes Efendi, S. (2015) Mebad-i İlm-i Servet-i Milet, Osmanlıda Modern İktisadın İzinde, Dergah Yayınları, İstanbul.

Orman, S. (1984). Gazali'nin İktisat Felsefesi, İnsan Yayınları, İstanbul.

Orman, S. (2014). İslami İktisat, Değerler ve Modernleşme Üzerine, İnsan Yayınları, İstanbul.

Orman, S. (2016). İktisat, Tarih ve Toplum, Küre Yayınları, İstanbul.

Özsoy, İ. (1987). Türkiye'de Özel Finans Kurumları ve İslam Bankacılığı, Timaş Yayıncılık.

Öztürk, O. (1973). Osmanlı Hukuk Tarihinde Mecelle, İslami İlimler Araştırma Vakfı Neşriyatı, İstanbul.

Öz, A. (2014). *Türkiye’de “İslam İktisadi” Tartışmalarında İhmal Edilen Bir Metin Olarak İslamda İktisat Anlayışımız ve Altmışlı Yılların Hâlet-i Ruhiyesi*, Tezkire Dergisi, sayı 50, Eylül-Kasım 2014, s.237-263.

Özcan, G. B. ve Çokgezen, M. (2003). *Limits to Alternative Forms of Capitalization: The Case of Anatolian Holding Companies*, World Development, 31 (12).

Polat, A. (1977). *İslam’da Ticaret Hukuku*, Sabah Gazetesi Kültür Yayınları.

Sayar, A.G. (1986). *Osmanlı İktisat Düşüncesinin Çağdaşlaşması*, Der Yayınları.

Süleyman Sudi, Defter-i Muktesid (Osmanlıda Vergi Düzeni), Mehmet Ali Ünal (haz.), Fakülte Kitabevi, Isparta.

Şevketi, E. (2014). *İslam’da Emek-Sermaye (Sa’i ve Sermaye Mücadelâtının Dinen Suret-i Halli) - Anglikan Kilisesine Cevap*, Mustafa Yıldız (haz.), Çıra Yayınları, İstanbul.

Tabakoğlu, A. (1979, 2013). *İslam İktisadına Giriş*, Dergah Yayınları, İstanbul.

Tabakoğlu, A. (1985). *Osmanlı Maliyesi*, Dergah Yayınları, İstanbul.

Tabakoğlu, A. (1987). *İslam ve Ekonomik Hayat*. Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, İstanbul.

Toprak, Z. (2012). *Türkiye’de Milli İktisat (1908-1918)*, Doğan Kitap, İstanbul.

Uludağ, S. (1988). *İslam’da Faiz Meselesine Yeni Bir Bakış*, Dergah Yayınları.

Ülgener, S. (1944). *İslam Hukuk ve Ahlak Kaynaklarında İktisat Siyaseti Meseleleri*, İstanbul.

Ülgener, S. (1984). *Darlık Buhranları ve İslam İktisat Siyaseti*, İstanbul.

Ülgener, S. (2006a). *İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası*. Derin Yayınları, İstanbul.

Ülgener, S. (2006b). *Zihniyet ve Din İslam, Tasavvuf ve Çözülme Devri İktisat Ahlakı*, Derin Yayınları, İstanbul.

Yavuz, Y.V. (1972). *İslam’da Zekât Müessesesi*, Feyiz Yayınları.

Yeniçeri, C. (1980). *İslam İktisadının Esasları*, Şamil Yayınevi.

Yeniçeri, C. (1984). *İslam’da Devlet Bütçesi*, Şamil Yayınevi.

Zaim, S. (1969). *Modern İktisat ve İslam*, MTTB Fatih Matbaası, İstanbul.

Zaim, S. (1980). *“Contemporary Turkish Literature on Islamic Economics in Studies in Islamic Economics”*, The Islamic Foundation, 1980, UK.

Zaim, S. (1994). *Türk ve İslâm Dünyasının Yeniden Yapılanması*, 2. baskı, Nil Yayınevi, İzmir, 1997; Başar, Haşmet, *İslâm Ülkeleri Arasında İktisadi İşbirliği*, MÜSİAD, Araştırma Raporu 8, İstanbul, 1994.

Zaim, S. (2010). *“İslâm Ekonomisi ve İslâm Ülkeleri İşbirliği Sahasında Son 50 Yılda Gelişmeler”*, İş Ahlakı Dergisi, Cilt 3, Sayı 5, s. 125-143.

Zeme, H. ve Faruk, M. (1968). *Faiz Tarihi ve İslam*, Sinan Yayınevi.